



A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Studia Ethnographicae

2.

*Szűcs Judit, Markos Gyöngyi, Fodor Ferenc, Tóth Ferenc,
Korkes Zsuzsa, Grynaeus Tamás, Hankóczi Gyula,
Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra, T. Knotik Márta*

1998

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Studia Ethnographicae

2.

SZEGED
1998

**„Lappongva gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén
a századfordulótól napjainkig*
1994**

GRYNAEUS TAMÁS
(Budapest, Szent János Kórház)

A városi tanács ekkor (1797) elhatározta, hogy a „Feő Biro Müller Sebestyén ur az illetén lappongva gyógyítgató paraszt orvosokat kifogja nyomoztatni, s büntetés véget elől állítani, többnyire pedig közönségségé tétetend, hogy ki-ki nyavalyás állapottyában a Város tanult Orvossához folyamodjon, és ha ki magát vagy felebarátytyát az ilyen veszedelmes paraszt orvosokra bizni tapasztaltatik hasonló büntetést, aki pedig az ilyeneket, akár az amollyan orvosokat feladja, ajándékot vészen”.

(Szeged város Tanácsi jegyzőkönyv, 1324. sz. 1797. aug. 17.)

„A sündisznótüske hamuja petroleummal keverve a legkopaszabb fejen is bozontot nevel, csak előbb mustárral kell vörösre dörgölni a tarkót. Ezt persze már csak Apró Setét Rozál ángyikától hallottam, aki szatymazi javasasszony és csirkével járatos a házunkhoz.

Alighanem sündisznótüske hamujával kenegeti őket, mert a toll sokkal dúsabb növésű rajtuk, mint a hús. De éppen ezért van az én szememben Rozál ángyinak is annyi hitele, mint Pliniusnak, meg a császárok doktorának”.

(Móra Ferenc: Belterjes sündisznótenyésztés)

A hazai nagyhírű hagyományos gyógyítókról szóló irodalom meglehetősen szegényes, (ösi javas,¹ cserszegtomaji Vak Lina,² az Illyés Gyula említette pusztai gyógyító,³ a fehértói gyógyító ember,⁴ az orosházi kenőasszony,⁵ a „pitvarosi

* Rövidített formában, németül megjelent: Acta Ethnographica Hungarica 1994. 39., 325–340.

¹ Vajkai A. 1938.

² Vajkai A. 1940.

³ Illyés Gyula: Puszták népe, 15. fejezet: Kuruzslók és orvoslók.

⁴ Grynaeus T. 1956.

⁵ Oláh A. 1963.

~ csanádalberti ember”,⁶ a mátészalkai parasztorvos,⁷ Engi Tüdő Vince,⁸ a Dráva menti „varázslók”,⁹ csépai ~ *csibai* ember,¹⁰ vagy a részletesen nem ismert, de korukban nagyhírű cérnabarai asszony,¹¹ pécskai ember,¹² budákóci [Szlávia] javas,¹³ mohácsi asszony¹⁴ stb.) s ez azt a látszatot kelti, mintha e gyógyítók száma csekély lenne.

Kisebb tájegység gyógyítóit Ébner Sándor szedte számba a zselici csontrakókról és öntőasszonyokról 1931-ben írott munkájában, Kiss Géza pedig az Ormányságban és azon kívül lakó, leggyakrabban fölkeresett gyógyítókat – szám szerint hetet –, valamint a név és szám szerint nem említett csontrakókat sorolja föl.¹⁵ Néhány évvel később, 1941-ben jelent meg Szűcs Sándor munkája a nagysárréti javasokról. Pócs Éva ír a zagyvaréki és környékbeli gyógyítókról;¹⁶ Barna Gábor pedig a Hortobágy vidékiekről, monográfiája első fejezetében 12 ember- és 13 állatgyógyítót sorolva föl ebből az időszakból.¹⁷ Korkes Zsuzsanna a Tápíó menti falvakban közelmúltban működött gyógyítók számát 25-30-ra becsüli, „de lehet, hogy ennél több volt, mert igen sok kenőasszony, kovács, borbély foglalkozott gyógyítással és csak a híresebbek neveit említették.”¹⁸ Ugyancsak 1985-ben jelent meg Vasas Samu könyve a kalotaszegi népi orvoslásról. Külön fejezetben, sok szempontból elemzi a gyógyítókat, a nők–férfiak számaránya közötti nagy különbség (4:1) neki is feltűnt. Számos Békés megyei – magyar és szlovák – gyógyítót említ Oláh Andor 1975-ben megjelent monográfiájában. A Maros menti Magyarón ugyanebben az időszakban Zsigmond József szerint mintegy 25-30 gyógyító tevékenykedett, zömük nő (asszony); viszont a ficamok és sérülések gyógyítása férfiak feladata volt. A Torda-Aranyos megyei Felsőszentmihály és környéke gyógyítóit (5 öntő-, 4 kenőasszony, egy kenő és a kovácmester) Komáromi Tünde sorolja föl szakdolgozatában.¹⁹ A volt Ung megyei Rát község és környéke bábait, gyógyítóit pedig Kótyuk Erzsébet, disszertációjában.²⁰ Bónomi 1975-ben megjelent tanulmányában 10 Buda környéki, részben németek lakta községben 20 „Rotlauf” specialistát írt le. A korábbi gyűjtések nem sok figyelmet szenteltek arra sem, hogy egy-egy vizsgált település összes működő gyógyítóját felsorolják. Csupán Vajkai figyelt arra, hogy Cserszegtomajon,²¹ a Borsa völgyi falvakban (Kide, Csomafája, Bádok, Borsa)²² és

⁶ Oláh A. 1968.

⁷ Farkas J. 1968.

⁸ Grynaeus T. 1972., 1994.

⁹ Dömötör T. 1987.

¹⁰ Tömörkény I. 1909., 1903.; Móra F. 1955. Négy apának egy leánya. 125.; Bálint S. SzegSz *Csépa* címszónál; Grynaeus T. 1960.; Barna G. 1982.

¹¹ Tömörkény I. 1909. Bálint S. SzegSz *Cérnabara* címszónál és A szögedi nemzet. I. 154; Grynaeus T. 1971. 779/8; Ferenczi I. 1973. 293.

¹² „pécskai ember,” „pécskai oláh,” „Száva bácsi” ld. Grynaeus T. 1963. 367., 429.

¹³ Kiss G. 1937. 150., 153.

¹⁴ Dávodi kéziratoss gyűjtésében.

¹⁵ Kiss G. 1937. 150–161. (Szalonta, Cserdi, Szigetvár, Tótokújfalu, Szilvás, Budákóc, Szaporca tudósai.)

¹⁶ 1964. 116., 122–127., 206., 255–258.

¹⁷ Barna G. 1979. 20–68.

¹⁸ Korkes Zs. 1985. és szíves levélbeli közlés.

¹⁹ Kézirat. Kolozsvár, 1995. 18., 49., 51.

²⁰ Bölcsészdoktori disszertáció (kézirat). Budapest, 1996. 190–192.

²¹ Vajkai A. 1939.

²² Vajkai A. 1943.

mind az 80-as évek, HKVA, kin lejött: 1. rész
 embereket írt, 1952
 Nyírségi orvosi társaság, Budapest
 Erőltető 1999 = Demográfia és orvosi f. 144

Szentgálon²³ a vizsgált időszakban hány és milyen gyógyító élt-dolgozott. Ezt követően még Vésztő (13 fő),²⁴ Orosháza és környéke (17 fő),²⁵ Tápé²⁶ és a volt Hadikfalva²⁷ gyógyítóiról van tudósításunk. Tánzos Vilmos könyvében sok szó esik a Gyimesek gyógyítóiról,²⁸ Tankó Gyula 1996-ban megjelent monográfiájában pedig ezt olvashatjuk: „Régebb meg vót minden patakon ujan mindenttudó öregasszony, aki ráolvasott a betegségre s az megjavult. Így gyógyították: az igízetet, a hályogot, a rontást, torokgyékét, árpát, kelést, kégyómarást vagy akármilyen betegséget. Ma ezek má kimentek...”²⁹

Nem túl távoli külföldi példa E. Rudolph műve az Ausztria – Bajor erdő – Svájc – Dél-Tirol határos területén élő gyógyítókról. Elméleti alapvetést-összegzést Schröder munkájában (1988) találhatunk.

A szegedi nagytáj legjobb ismerője, Bálint Sándor összefoglaló munkájában – példaképpen – mindössze három gyógyítót említ, a kérdés behatóbb vizsgálatát rám testálva.³⁰ Ennek a megbízatásnak szeretnék most – részben – eleget tenni.

I. A szegedi néprajzi művekből több, a múlt század második felében – a századforduló táján élt neves gyógyítóról van tudomásunk. Így a részben szerbek, részben a szegedi dohánykertészek leszármazottai által lakott Cérnabara (Feketető, Temes m.) szerb (rác) gyógyító-jósló asszonya – a *cérnabari asszonyáról* (tudását a hagyomány szerint egy helybéli magyar asszonyra hagyta, aki később elköltözött a községből);³¹ a szentesi Veszett Nagy Sándor (1841–1913)³² messze földön ismert és igénybe vett *veszettorvosról*, vagy a tájegységünkön már kívül élt, de avval igen szoros kapcsolatban volt csépai *tudós emberről* (Mészáros Mihály, ?, 1844–1913)³³ szóló tudósítások mellett Kálmány Lajos és Kovács János³⁴ a szegedi nagytáj számos községében igen sok értékes gyógyító hagyományt és gyógyeljárást is följegyeztek. Ezekből azonban többnyire nem derül ki, hogy ki volt a gyógyító, mikor munkálkodott és kb. milyen körre terjedt ki gyógyító tevékenysége.³⁵

	magyar	román	össz.
Kide	21	10	31
Csoma faja	5	11	16
Borsa	3	8	11
Bádok	1	több	<u>1 + ?</u>
összesen			58 + ?

²³ Vajkai A. 1987. A gyógyítók c. fejezet (129–131.): 14 fő (11 nő, 3 férfi ?).

²⁴ Grynaeus T. EA P 96/1954. (kézirat).

²⁵ Grynaeus T. 1963. 362., 368–369.: 10 ember- és 7 állatgyógyító.

²⁶ Grynaeus T. 1971. 29 gyógyító.

²⁷ Grynaeus T. 1991. 19 gyógyító.

²⁸ Tánzos V. 1995. 278–279. és passim.

²⁹ Tankó Gy. 1996. 87.

³⁰ Bálint S. A szegedi nemzet III. 156.

³¹ Ld. a 11. jegyzetben.

³² Tömörkény I. 1904. és 1909.; Polner Z. 1984. 9., 28. skk.

³³ Ld. 10. jegyzetben.

³⁴ Kovács J. 380.

³⁵ A Szeged népe III. 153/26. sz. szőregi, uo. 29. sz. egyházaskéri támadásról, ill. sünnről való adatánál ez sejthető. Kovács J. i.m. 398. beszél a szegedi Dóka családban hagyományos gyógyító tevékenységről.

II. Jelen munkámban a 20. század első háromnegyedében Szegeden és környékén működött gyógyítók az irodalmi adatok és saját gyűjtéseim alapján próbálom meg számba venni. Mint az előző időszakban, úgy ebben is nagyobb számúak az általános-ságban mozgó, vagy egyes gyógyító szokásokat, eljárásokat rögzítő följegyzések. A gyógyítók személye még az egyéniségkutatás időszakában sem kapott vidékünkön nagyobb figyelmet.³⁶ Sok értékes ismerettel gyarapította viszont tudásunkat a gyógyító imádságok gyűjtése és rendszerezése.³⁷

A múlt századi vasút- (1854) és hídépítés (vasúti 1859; közúti 1883), kórházépítések (első világi kórház 1805), valamint a gyáripár kialakulása után századunk legjelentősebb eseményei a két világháború; a jogakadémia után teljes egyetem (1921) és klinikák, könyvtárak alapítása, múzeumépítés, a csanádi püspökség székhelyének Szegedre helyezése (1923); megyeszékhellyé válás (1960-as évek); útépítések, s 1948 után az ún. szocializálás–kollektivizálás voltak. A két békekötéssel meghúzott határ a Város helyzetét megváltoztatta, természetes országúti, vasúti és vízi összeköttetései egy részét megszakította. A Szegedtől délre eső községek vizsgálatát az ötvenes években kialakított határsáv tovább nehezítette.

Azt vizsgáljuk, hogy ilyen gyors és mélyreható változások – mintegy az elmúlt három emberöltő – idején hogyan alakult a Városban és a szegedi földön a hagyományos gyógyítás helyzete. Közlebről: hol, mikor, hány és milyen gyógyító működött a Város egyházi, kulturális, adminisztratív és gazdasági vonzási körében. Munkám sikeres elvégzése érdekében számos adott, ill. önként vállalt határt–korlátot kell tiszteletben tartanom.

Gyógyító alatt jelen esetben azokat értem, akik szűk családi körükön kívül is gyógyítanak. Ez is önkényes meghatározás, mert folyamatos az átmenet a saját maga végezte gyógyítás; pl. „*fecskét látok, szeplőt hányok*”; *finkő* (hörpencs) ráolvasása; a „*Főd Anyám, torkom fáj*”, ill. „*Giz-gaz, Boldogasszony teje...*” típusú gyógyítások; a családtag végezte gyógyítás (pl. *nyakfog* felhúzása, fülbecseppentés *fülfüvel*, *váltott* gyerek *visszaváltása*); az idegen segítséggel otthon végzett gyógyítás (pl. *aggos főzése*); a betegség- okozó odacitálása (pl. a föltételezett szemverővel mosdatják meg a gyereket)³⁸ és a nem családi közösségbe tartozó gyógyító ténykedése között.

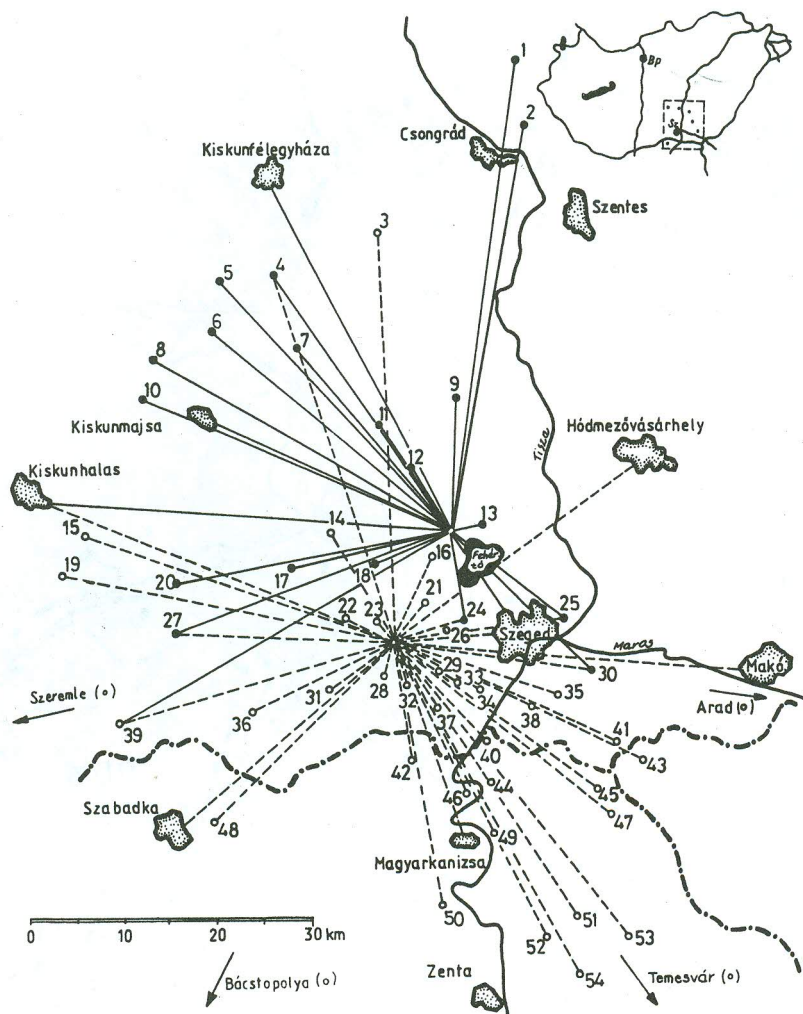
A „hol?” kérdésre adott válaszuk is bizonytalan. Általában a gyűjtés helyét rögzítik, de pontosabb adatfölvételek mutatják, hogy a születési-, és lakóhely házasságkötés, vagy más okból történt belső migráció miatt nem mindig azonos. (Még szerencsésebb, egyszerűbb eset, ha ezek a helyváltoztatások a szegedi nagytájon belül történnek.) Az új helyre a gyógyító viheti magával hagyományait, de ott is tanulhat újakat.³⁹ (I. térkép)

³⁶ Péter L. 1947.

³⁷ Bálint S. 1929., 1937. és A szegedi nemzet. III.; Erdélyi Zs. 1976.; Polner Z. 1978.

³⁸ Pl. Ferenczi I. 1973. 284.; Süli É. 1976. 448.

³⁹ Így pl. Enginé, szőregi gyógyítóasszony tudományát anyjától tanulta. egy ideig Szegeden élt, majd Szőregre költözött. Kisteleki születésű Klárafalvára (Polner 1984. 99.), tömörkényi Mindszentre került (uo. 175.). Szatymazi (uo. 143.), ill. mórahalmi (uo. 63.) Kiskundorozsmára költözött, átokházi családok még meszszebb, Szeremlére (Bács m.) kerültek. Fordítottjával is találkozunk: Gutáról Pitvarosra került asszony ráimádkozó szövegéről ezt mondja: „Itt kaptam Pitvaroson egy asszonytul” (Polner uo. 273.).



II. térkép

Engi Tüdő Vince (- - - -) és Dóczi István (—) vonzaskörzete

1: Szelevény, 2: Magyartés, 3: Tömörkény, 4: Petőfiszállás, 5: Jászszentlászló, 6: Szank, 7: Csengele, 8: Tázlár, 9: Pusztaszer, 10: Bodoglár, 11: Kistelek, 12: Balástya, 13: Sándorfalva, 14: Forráskút, 15: Alsószállás, 16: Szatymaz, 17: Üllés, 18: Zsombó, 19: Balotaszállás, 20: Pusztamérges, 21: Lengyelkáporna, 22: Külső-Zákány, 23: Zákányszék, 24: Kiskundorozsma, 25: Tápé, 26: Domaszék, 27: Öttömös, 28: Mórahalom, 29: Királyhalom, 30: Deszk, 31: Átokháza, 32: Nagyszéksós, 33: Feketeszél, 34: Gyálarét, 35: Újszentiván, 36: Ásotthalom, 37: Röske, 38: Ószentiván, 39: Kelebia, 40: Gyála, 41: Kükbeháza, 42: *Horgos* (Horgoš), 43: *Óbéba* (Beba Veche), 44: *Martonos* (Martanoš), 45: *Rábé* (Rabe), 46: *Szerbkeresztúr* (Krstur), 47: *Majdán* (Majdan), 48: *Palics* (Palič), 49: *Törökkanizsa* (Novi Kneževac), 50: *Adorján* (Nadrijan), 51: *Egyházaskér* (*Verbica*, Vrbica), 52: *Csóka* (Čoka), 53: *Cérnabara* (Crna Bara), 54: *Jázova* (Jazovo)

Működésük tartamát is sokszor csak hozzátétőlegesen sejtethetjük. (Mikor kezdte? Meddig csinálta?) Egyesek életútja és működési ideje a múlt századból jócskán átnyúlt a huszadikba is.

Az itt említett gyógyítók csak azok, akikről ilyen vagy olyan mértékű tudomást szereztünk. Ismereteinket véletlenül nagymértékben befolyásolhatják, a gyűjtések esetlegességéből számos torzító hiba adódhat; gyógyító tudományuk fölmérése is hiányos, csonka maradhatott. Nehézséget okoz sokszor az is, hogy a gyógyító – boszorkány – ördögös – táltos – tudós kocsis – halottlító vonásai és hiedelemköre egy-egy személyben, ill. személy körül változó arányban keverednek.

Végül gyűjtés közben, vagy a közlésekből sokszor nem állapítható meg biztosan, hogy az elmondott gyógyítás, gyógymód passzív ismeret-e, avagy ők is éltek vele mások javára. (Csak ez utóbbi eseteket vettem figyelembe!) Mindez csökkenti számbavételünk pontosságát, megbízhatóságát. E hibalehetőségek ellenére, az előbbi megszorításokkal élve is megdöbbentő gazdagság tárul elénk: a vizsgált területen és időszakban 251 gyógyítót tudunk (eddig) számba venni. (180 nő, 65 férfi; 6 ismeretlen nemű.)

Nagy különbség van az egyes gyógyítók jellege, „körzete”, személyisége és tudása között: a csak egy betegséget gyógyító asszony, ember (*csak erről hasznos a kezem*)⁴⁰ és a nagyhatású, nagyhírű, sokféle betegséget kezelő *javas* között mindenféle átmenetet megtalálhatunk.

A vizsgált időben Szeged környékén élt gyógyítók – tudósok számát bizvást az említett többszörösére tehetjük. Erre utal egyrészt az, hogy adatainkban egyes népi specialisták (pl. *szemverést*, *ijedést* gyógyítók; *helyretevők*) nagyszámban szerepelnek, ezzel szemben éppoly elterjedt betegségek orvoslói (pl. az ún. *vadszörstedők*) alig. Bábákról, borbélyokról, állatgyógyítókról pedig éppen hogy említés történik.⁴¹

Elméleti megfontolásokkal is hasonló eredményre jutunk. Ha ugyanis egy községben egyidőben csak egy *szemverést-ijedést* gyógyítót, egy *helyretevőt-kenőt*, egy bábát, egy borbélyt-foghúzót, egy *vadszörstedőt* és egy *állatgyógyítót* föltételezünk (azaz összesen hatot, ami igen szerény becslés; gyűjtésekből tudjuk, hogy egyidőben, egy helyen ennél jóval többen vannak), akkor három generáció alatt ez 18 fő; a vizsgált 49 településen tehát legóvatosabb becsléssel is 780-900 gyógyítóval kell számolnunk. Becslésünk másik bizonyítékát azok a települések szolgáltatják, ahol behatóbb vizsgálat, „mélyfúrás” történt: Tápén 42 (Bálint S., Györffy Györgyné, Grynaeus T., Polner Z., Bosnyák S.), Apátfalván 22 (Polner, Ferenczi I., Bosnyák), Kiszomborban 18 (Diószegi V., Grynaeus, Polner, Ferenczi), Domaszéken 15 (Grynaeus, Polner), Kisteleken 11 (Erdélyi Zs., Süli É.), Sándorfalván 8 gyógyítóról van tudomásunk (Grynaeus, Id. Juhász A., Polner).

Előljáróban röviden bemutatok két nagyobb hírű tudósebert: egyikük működése vizsgált időszakunk elejére (20. sz. első két évtizede; **Engi Tüdő Vince**), másikuké a közepére (ötvenes évek; **Dóczi István**) esik. Ezt követően paradigmaként, saját gyűjtéseim alapján egy falu- és egy tanyatelepülés gyógyítót, majd felsorolásszerűen a tájegység többi tudósait említem meg, az irodalmi adatok fölhasználásával (**I. táblázat**), végezetül néhány „specialistát” jellemez. A szemléletesség kedvéért mindezt térképen ábrázoltam, ezen föltüntettem a két nagyhírű tudós beteget lakhelye alapján vázolt vonzási, valamint a Város 15, ill. 25 km sugarú körzetét. (Az ötletet Thünen közgazdasági elmé-

⁴⁰ A szó szerint idézett gyűjtésrészleteket kurzív betűtípussal jeleztem.

⁴¹ Erről Id. Deáky Z. 1996.

